International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.9 No.6 July – Aug 2022

अतिरिक्त लोकसंख्येचे गंभीर परिणाम

प्रा.प्रफुल इ. ढोके
मातोश्री, अंजनाबाई मुंदाफळे समाजकार्य महाविद्यालय,नरखेड .जिल्हा— नागपूर.
Corresponding Author- प्रा.प्रफुल इ. ढोके
DOI- 10.5281/zenodo.7132618

प्रस्तावना

कोणत्याही देशातील शहर आणि क्षेत्रातील लोकांची संख्या लोकसंख्येची वाढ होय. मानवी समाज एका भौगोलिक वातावरणात स्थिर असतो. त्या समाजातील सदस्य आपल्या गरजांच्या परिपूर्तीसाठी पूर्णत: त्या भौगोलिक वातावरणावर व पर्यावरणावर अवलंबून असतात. त्यामुळे पर्यावरण व लोकसंख्येचा आकार यांचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे. समाजातील सदस्य आपल्या गरजापूर्तीसाठी भौगोलिक वातावरणातून जल,वायु ,वृक्षवेलीपासून फळे, पाणे ,लाकूड, इंधन, भूमीतून खनिज पदार्थ, अन्नधान्याचे उत्पादन घेतात.एक प्रकारे मानवाने जी भौतिक संस्कृती निर्माण केली, ती निर्माण करण्यासाठी त्याने पूर्णत: भौतिक संसाधनाचा उपयोग केल्याचे दिसते. मानवी समाजाच्या भावी निरामय जीवनासाठी, निरंतरतेसाठी ,अस्तित्वासाठी,पर्यावरणातील भूमी, जल, वायू तसेच इतर घटकांची गुणवत्ता कायम राहणे आवश्यक आहे. पूर्वी लोकसंख्या मर्यादित होती. महत्वाचे म्हणजे लोकांच्या गरजा मर्यादित होत्या. स्पर्धा मर्यादित स्वरुपात होती .ही मर्यादित मानवी लोकसंख्या निसर्गाच्या संतुलनात ढवळाढवळ करीत नसे , उदाहरणार्थ. अंदमान निकोबार बेटावरील आदिवासी आजही आवश्यक तितक्याच गोष्टी निसर्गाकडून घेत आहेत. त्यामुळे सजीव व पर्यावरण संतुलन कायम राखल्या जाते. परंतु आज संपूर्ण जगाची लोकसंख्या वाढली आहे . त्याचबरोबर लोकांच्या गरजांची यादीही वाढतच चालली आहे. आदिम काळापासून ते आधुनिक काळापर्यंतच्या प्रवासात अनेक बदल घडून आले आहेत. औद्योगिकीकरण, जागतिकीकरण, खाजगीकरण, व्यक्तिवादी प्रवृत्तीत वाढ,स्पर्धा, पैशाचे वाढते महत्त्व ,विज्ञान व तंत्रज्ञान यांचा उदय— प्रसार व मोठ्य प्रमाणात होणारा वापर आणि धर्माचा ओसरता प्रभाव असे अनेक बदल झालेत. मानव स्वत:च्या गरजा पूर्तीसाठी निसर्गाचे दोहण करू लागला.

अध्ययनाचे उद्देश —

1)लोकसंख्या वाढीमुळे निर्माण होणाऱ्या गंभीर परिणाम बाबत अध्ययन करणे.
२) लोकसंख्येचा आकार स्पष्ट करणे .

तथ्य संकलन पद्धती—

प्रस्तुत अध्ययन कार्यात दुय्यम तथ्य संकलित करण्यासाठी पुस्तके व इंटरनेट या माध्यमांचा उपयोग करण्यात आला.

१९२० नंतर जगाच्या लोकसंख्या वाढीमध्ये मोठा बदल दिसून येऊ लागला.घश्झ्ञ जगाची लोकसंख्या अधिक तीव्र गतीने वाढू लागली. घश्ह्ञ साली जगाची लोकसंख्या २५० कोटी होती .जुलै १९७४ मध्ये जगाची लोकसंख्या ४०० कोटी झाली.११ जुलै १९८७ ला जगाची एकूण लोकसंख्या ह्व अरब झाली.सन ह्मञ्ञ मध्ये जगाची लोकसंख्या ६०० कोटी झाली . १९८७ते २०११ पर्यंत विश्व लोकसंख्या ७ अब्ज झाली .म्हणजेच १९८७ते ह्मञ्घघ या दरम्यान २ अब्ज एवढी जागतिक लोकसंख्येत वाढझाली.तर २०२३ पर्यंत जगाची लोकसंख्या ८ अब्ज होईल असा अंदाज आहे. जगाची लोकसंख्या सातत्याने वाढताना दिसत आहे. जगात चीन ची लोकसंख्या वर्तमानात १४२ कोटी आहे . लोकसंखेच्या आकारात जागतिक पातळीवर चीनचा प्रथम क्रमांक लागतो. त्या पाठोपाठ लोकसंख्येत भारताचा नंबर लागतो .सध्या भारताची लोकसंख्या १३६ कोटी आहे . त्यानंतर अमेरिका संयुक्त संस्थान, इंडोनेशिया ,ब्राझील ,पाकिस्तान, बांगलादेश, नायजेरिया, रशिया, जपान , मेक्सिको , फिलिपाइन्स इ .

देशांचा क्रमांक लागतो.२०११ च्या जनगणनेनुसार भारताची लोकसंख्या १२१ कोटी होती .

लोकसंख्येबाबत शास्त्रज्ञ माल्थस यांनी सिद्धान्त मांडला होता. त्यात त्यांनी प्रतिपादन केले होते की, जगात लोकसंख्या गुणोत्तर पद्धती वाढताना दिसते(१ -२ -४ -८ -१६ - ...„) तर अन्नधान्याचे उत्पादन अंकगणितीय पद्धतीने (१ -२ -३- ४ - ५ - ६ -७ -८)वाढते. त्यामुळे लोकसंख्या विस्फोटाची स्थिती निर्माण होण्याची शक्यता असते व अन्नधान्याचा तुटवडा निर्माण होऊ शकतो .शेवटी शास्त्रज्ञ माल्थस असे मत व्यक्त करतात कि ,वाढलेल्या लोकसंख्येला नियंत्रित करण्यासाठी नैसर्गिक आपत्ती येत असतात व यातून लोकसंख्येवर नियंत्रण ठेवण्याचे कार्य निसर्ग करत असतो . परंतु वर्तमानात मानवाने या चक्रात स्वत: हस्तक्षेप केलेला दिसतो .त्याचे परिणाम म्हणजे लोकसंख्या विस्फोटाची स्थिती निर्माण झालेली आहे.
जगात काही देशात लोकसंख्या विस्पोटाची स्थिती, तर काहींमध्ये जन्मदर घटून लोकसंख्या घात अशी दुहेरी टोकाची स्थिती आढळून येते. अशा देशातील सरकारद्वारे जन्मदर वाढविण्यासाठी देशातील जनतेला विविध प्रलोभने दिली जातात.

भारतात लोकसंख्या वाढीचे दोन प्रमुख कारणे सांगता येतील. एक म्हणजे जन्मदरात वाढ आणि दुसरे म्हणजे मृत्यु दरात घट होय . निर्वासितांचा लोंढा हे तिसरे कारण कारण देखील नमूद करता येईल .भारतात जन्मदरात वाढ होण्यास आर्थिक, सामाजिक ,धार्मिक कारणे जबाबदार आहेत .शेती हा मुख्य व्यवसाय ,ग्रामप्रधान लोकसंख्या ,गरिबी ,विवाहाची व्यापकता आणि आवश्यकता, कमी वयात लग्न करण्याची प्रथा ,धार्मिक आणि सामाजिक अंधविश्वास ,संयुक्त कुटुंब पद्धती, शिक्षणाचा अभाव , संतती निरोधक उपायांचा कमी उपयोग ,कायद्याची विसंगती, भारताचे हवामान इ.कारणे जन्मदर वाढीस कारणीभूत आहेत.भारतात लोकसंख्या वाढीच्या समस्येमुळे देशालाअनेक अनिष्ट परिणामांना सामोरे जावे लागत आहे व अशाच प्रकारे लोकसंख्या वाढ पुढे ही कायम राहली तर अनेक समस्यांचा सामना करावा लागेल. हि भारताची सर्वात मोठी ,भयावह आणि गंभीर समस्या आहे .ही लोकसंख्या म्हणजे भस्मासूरच होय.गर्ल लोकसंख्येला आवर घातला गेला नाहीत तर खरोखरच सामान्य माणूस या लोकसंख्या वाढीचेअनेक दुष्परिणाम सांगता येतील.

लोकसंख्या वाढ याच दराने होत राहली तर अधिकांश भारतीय लोकांचे जीवन असहनीय होऊन जाईल ..भारतातील या वाढत्या लोकसंखेचा अतिरिक्त भार भारतातील नैसगिक संसाधनावर पडतो. देशात याच दराने लोकसंख्या वाढल्यास अन्नधान्य व इतर जीवनावश्यक वस्तूंची टंचाई निर्माण होईल. त्यामुळे महागाई वाढेल. ज्या वस्तू किंवा अन्नधान्य मिळेल ती गुणवत्तापूर्ण नसेल. हरित क्रांती पूर्वी देशात वाढत्या लोकसंख्येला अन्नधान्यचा पुरवठा कसा करावा हा सरकारसमोर एक मोठा प्रश्न होता.त्यामुळे कुपोषणाचा प्रश्न गंभीर झाला होता. आज देशात वाढत्या लोकसंख्येची अन्नध्याण्याची गरज पूर्ण करण्यासाठी हरित क्रांती करावी लागली.उत्पादनात वाढ करण्यासाठी रासायनिक खते , कीटकनाशके व संकरित बियाण्यांचा मोठा वापर होऊ लागला. त्यामुळे या हरित क्रांतिने भारतीय जनतेला पोटभर अन्नधान्य ,कडधान्ये ,फळे ,भाज्या दिल्यात परंतु त्या विषयुक्त आहेत व त्यात प्रोटीन ,विटामीन अशा विविध पोषक तत्वांचा अभाव आहे. पोटभर अन्न खाउनही पोषक तत्व मिळत नाही परिणामी आरोग्याचा प्रश्न गंभीर स्वरूप धारण करीत आहे. लोकसंख्या वाढीचे जागतिक पातळीवरील गंभीर परिणाम दिसून येत आहेत. लोकसंख्या वाढीने पर्यावरण प्रदूषण वाढते व पर्यावरण प्रदूषणतून तापमानात वृद्धी होताना दिसते . प्लास्टिक कचऱ्याचे सध्या स्थितीत दुष्परिणामही दिसून येत आहेत जगभरात इसवी सन १९५० पासून आजपर्यंत आठशे मेट्रिक टन प्लास्टिकचे उत्पादन झाले असा अंदाज आहे लोकसंख्या वाढीमुळे प्लास्टिक व चा वापरही वाढला आहे

वाढत्या लोकसंखेच्या परिणामातून जल प्रदूषण ,वायू प्रदूषण ,ध्वनी प्रदूषण, भूमी प्रदूषण, किरणोत्सर्गी प्रदूषण मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागले आहे. जल प्रदूषणातून अनेक घातक रसायने मानवी शरीरात प्रवेशीत होऊ लागली आहेत . त्यातून अनेक आजार निर्माण होत आहेत . वायुप्रदूषण झाल्याने शुद्ध हवेचा किवा ऑक्सिजनचा योग्य पुरवठा होण्याएवजी अशुद्ध हवा फुफुसात जात आहे .शुद्ध हवा मिळविण्यासाठी मानव सकाळी उठून पायपीट करताना दिसतो. पर्यावरणातील प्रदूषणाची मात्रा कमी करावयाची असल्यास लोकसंख्या वाढ थांबविणे हे प्रथम हे सर्वात महत्त्वाचे कर्तव्य आहे. जितकी लोकसंख्या जास्त तितके सर्व प्रकारचे प्रदूषण जास्त हे लक्षात घेतले पाहिजे. पुढील पिढ्यांना शुद्ध हवा, पाणी आणि उपजाऊ भूमी हस्तांतरित करण्यासाठी लोकसंख्या वृत्तीला आळा घालणे हे राष्ट्रीय कर्तव्यच आहे.

जमीन वाढत नाही.त्या तेवढ्यच आहेत जेवढ्य पूर्वी होत्या .पूर्वी एका व्यक्तीकडे जमिनीची भरपूर माहिती असायची परंतु लोकसंख्या वाढीमुळे शेत जमिनीचे विभाजन किंवा तुकडीकरण मोठ्य प्रमाणावर झाले आहे अशा तुकडीकरण झालेल्या जमिनीवर यांत्रिक पद्धतीने व आधुनिक पद्धतीने शेती करणे शक्य नसते.देशातील कायदा व सुव्यवस्था या बाबी लोकसंख्या वाढल्याने कोलमडतात. सरकारी पातळीवरून पाहिजे तेवढ्य प्रमाणात पुलिस व सुरक्षा दलांच्या मनुष्यबळाच्या भरतीप्रक्रियेकडे लक्ष दिले जातं नाही. लोकसंख्या वाढ होऊन ग्रामीण जनता मोठ्य शहरी भागाकडे स्थलांतरित होत आहे. त्यामुळे नागरिकरण्याच्या प्रक्रियेला प्रचंड गती आली असून ,नागरी वस्तीत अतिरिक्त लोकसंख्या वाढून अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहे .आज शहरी भागात झोपडपट्टीच्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत.ही झोपडपट्टीची समस्या अश्या अनेक नव्या समस्यांना जन्म देते. अशा या मोठ्य नागरी वस्तीत व्यवस्थापन आणि प्रशासन करणे मोठे जिकरीचे ठरते.वाढत्या लोकसंख्यामुळे शासनाच्या अनेक योजना फसतात ,त्या योजनांचे तेवढे यश व परिणामकारकता दिसून येत नाही.आपला देशात गरीबी निर्मूलन कार्यक्रमाची परिणामकारकता लोकसंख्यावाढीमुळे दिसून येत नसल्याचे चित्र दिसते.नोकरीसुद्धा मर्यादित आहे वाढत्या लोकसंख्येमुळे सर्वांनाच नोकऱ्या मिळत नाहीत.त्यामुळे बेरोजगार युवक निराशेच्या गर्तेत ओढले जातात.काही वाईट मार्गालाही लागतात.

वाढत्या लोकसंख्येमुळे दळणवळणाची साधने (रेल्वे रेल्वे विमाने ,ट्रक,ऑटो,दुचाकी वाहने) व रस्ते यावर अतिरिक्त तान पडतो आहे .दळणवळण साधनांची अतिरिक्त मागणी वाढते .त्यामुळे अपघातांचे प्रमाणही वाढलेले प्रमाण वाढले आहे.वायू व ध्वनि प्रदूषण वाढले आहे. रस्त्यांचे रुंदीकरण व रस्त्यांच्या प्रमाणात वाढ करावी लागली असल्याकारणाने मोठ्य प्रमाणावर जमीन रस्त्याखाली जात आहे ,तसेच वृक्षतोड ही वाढली आहे.अतिरिक्त लोकसंख्या देशाला डोईजड जाते .याचा साधनसंपत्तीवर खूप ताण येतो. दळणवळण, शैक्षणिक, आरोग्य सुविधा अपुरे पडू लागतात. देशात ऊर्जेची कमतरता निर्माण होते.अतिरिक्त लोकसंख्ये मुळे निवाऱ्याचा प्रश्न निर्माण होतो.

कोणत्याही देशाचा विकास हा प्रामुख्याने साधन संपत्तीची उपलब्धता, देशाची आर्थिक स्थिती, लोकसंख्येची गुणवत्ता व लोकसंख्येच्या स्थितीवर अवलंबून असतो. या सर्व घटकांमध्ये परस्परावलंबन आहे विकासासाठी साधन संपत्ती उपलब्ध असली पाहिजे .उदाहरणार्थ, उद्योगधंद्यासाठी यंत्रसामुग्री, कच्चामाल, पाणी, दळणवळणाची सोय ,आवश्यक आहेत. दगड, बांबु ,लोखंड ,कोळसा , सिमेंट, डांबर, लाकूड यासारखे घटक मूलभूत असतात. लोकसंख्या वाढीमुळे या घटकांवर ताण पडतो. आज भारतात रॉकेल, पेट्रोल, डिझेल, वीज, पाणी इत्यादी उद्योगाच्या विकासासाठी लागणाऱ्या घटकांची कमतरता आहे. देशाच्या आर्थिक स्थितीवर सुद्धा अतिरिक्त लोकसंखेचा प्रभाव पडतो. लोकांच्या मूलभूत गरजा भागविण्यासाठी शासनाला भरपूर आर्थिक प्रबंध करावा लागतो. त्यामुळे विकासाचा पुढचा टप्पा

गाठता येत नाही. उदाहरणार्थ वाढत्या लोकसंख्यातील मुलांना शाळेच्या इमारती, शिक्षक, पुस्तके यांची गरज असते. स्वास्थ्याच्या सोयीसाठी सतत खर्च करावा लागतो .देशाच्याआर्थिक व्यवस्थेवर ताण वाढतो.

वाढत्या आणि अतिरिक्त लोकसंख्येमुळे व्यक्ती व समूहाच्या जीवनावर विपरीत परिणाम होतो. उत्तम राहणीमानासाठी त्यांना अन्नधान्य, कपडेलत्ते, शैक्षणिक सोयी, दळणवळणाची साधने, पेयजल ,घरी ,आरोग्याच्या सुखसोयी, करमणुकीची साधने, काम धंदा मिळाला पाहिजे .या गोष्टीच्या उपलब्धतेच्या प्रमाणावर समाजातील राहणीमानाचा दर्जा ठरतो. लोकसंख्या अतिरिक्त असल्यास प्रस्तुत मूलभूत बाबी उपलब्ध होत नाहीत.लोकसंख्यावाढीचा वेग जास्त असल्यास देशाच्या प्रगतीचा वेग मंदावतो.

भारतातील अतिरिक्त लोकसंख्या मुळे दारिद्र्य, बेरोजगारी, भिक्षावृत्ती ,वेश्यावृत्ति, गुन्हेगारी ,निरक्षरता ,झोपडपट्टीतील वाढ, आत्महत्या इत्यादी अनेक प्रश्न उद्भवले आहेत. लोकांच्या गरजा वाढल्या असून सुखी जीवनाचे आकांक्षा लोक मनात निर्माण झाली आहे. हे सुख साध्य करण्यासाठी कष्टा पेक्षा चोरी, दरोडेखोरी, टोळ्या बनवून लुटालूट, फसवणूक आणि भ्रष्टाचाराचे प्रमाण वाढले आहे .वाढत्या लोकसंख्येमुळे सर्वांना रोजगार उपलब्ध होऊ शकत नाही .त्यात अपयशी झालेले लोक सट्टा खेळणे, मद्यपान करणे, अवैध व्यापार करण्यात गुंतलेले आहे. मुंबईसारख्या व अन्य महानगरातील झोपडपट्ट्यांच्या समस्या मागे अतिरिक्त लोकसंख्या आणि रोजगार शोधण्यासाठी येणारे माणसांचे लोंढे हे महत्त्वाचे कारण सांगता येईल.

सारांश

वाढत्या लोकसंख्या वाढीच्या वेगावर गतिरोधक उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. ते सर्वांच्या हिताचे ठरेल. त्यासाठी सरकारी पातळी वरून लोकसंख्या शिक्षण देणे सुरु केले आहे. लोकसंख्या शिक्षण कार्यक्रम अधिक व्यापक स्तरावर राबवण्याची गरज आहे. या कार्यक्रमातून लोकसंखेची गणितीय व्याप्ती, वाढीचा वेग, लोकसंख्या विस्फोटाचे गंभीर परीणाम , जन्मदर वाढीची कारणे व लोकसंख्यावाढीचा वेग कमी करण्यासाठी काय करता येईल याची जाणीव निर्माण केली पाहिजे .या लोकसंख्यावाढीच्या समस्येतून इतर समस्या कसा जन्माला येतात ही बाब जनतेच्या लक्षात आणून दिली पाहिजे.

संदर्भ ग्रंथ –

1. तोष्णीवाल एस .आर ,२००९ ,“भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या” ,विश्व पब्लिशर्स अंड डिस्ट्रीब्यूटर ,महाल, नागपुर .
2. अहुजा राम, २०१९,“सामाजिक समस्याये ” रावत पब्लिकेशन , जयपुर.
3. https://mr.quora.com/pradusanace-prakara-konakonate-aheta6/8/22,12.04p.m.
4. https://marathisky.com/plastic-pollution-information-in-marathi6/8/22, 2.52p.m.
5. https://khasmitra.com/plastic-pollution-essay-in-marathi-language/3.00https://mr.wikipedia.org/6/8/22,4..49 p.m.
6. https://mr.wikipedia.org/wiki/6/8/22,5.56 p.m.
7. www.worldmarathi.in 08/08/22 1.04 p.m
8. www.shaalaa.com 08/08/22 3.39 p.m
9. mr.vikaspediya.com 08/08/22 4.21 p.m
10. https://www.loksatta.com/vishesh/population-environment-and-development-360124/10/08/22 3.21 p.m
11. https://inmarathi.net/population-information-in-marathi/10/08/22 3.25p.m
12. https://vishwakosh.marathi.gov.in/32131/ 10/08/22 3.40 p.m
13. https://marathimitra.in/loksankhya-vadh-ek-samasya/10/08/22 3.45p.m
14. https://mr.eferrit.com/10/08/22 3.50p.m
15. http://www.srjis.com/pages/pdfFiles/150814114248.%20Smita%20Khopade.pdf 10/08/22 3.55 p.m
16. https://www.dainikprabhat.com/the-challenge-of-increasing-population/10/08/22 4.00